

BUYUK IPAK YO‘LIDAGI TANGLAR

Axmedshina Faniya Avzalovna

Jizzax Davlat Pedagogika universiteti professori, tarix fanlari doktori

Ibragimov Iskandar Zafar o‘g‘li

Jizzax Davlat Pedagogika Universiteti ijtimoiy gumanitar fanlar

o‘qitish metodikasi (tarix) magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada Buyuk Ipak yo‘lidagi savdo aloqalarida foydalanilgan tangalar haqida malumot beradi. Maqolada Markaziy Osiyo hududidan topilgan ana shunday numizmatik topilmalar haqida umumiy ma‘lumot berilgan. Shuningdek, Buyuk ipak yo‘li bo‘ylab pul muomalasi rivojlanishining miloddan avvalgi I asrdan eramizning XVI asrigacha bo‘lgan davrini o‘z ichiga olgan davrlashtirishni ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: Buyuk ipak yo‘li, karvon savdosi, pul muomalasi, Markaziy Osiyo hududi, Xitoy tangalari, Tan sulolasi, Qoraxoniylar sulolasi.

Kirish: O‘rta Osiyoda numizmatik maktabning asoschisi M.Masson Buyuk ipak yo‘li bo‘ylab tangalarning tarqalishini hujjatlashtira boshladi. Masson tanga topilmalari haqida, 1947 yilgacha o‘z ma‘lumotlarni e‘lon qilgan uning shogirdi professor M.N. Fedorov, bugungi Qirg‘izistonning Issiqko‘l viloyatida Rim tangalari topilganligi haqida xabar berdi. Uning shogirdlaridan yana biri akademik E.V. Rtveladze O‘zbekistondan olingan ma‘lumotlarga asoslanib, ushbu mavzuga bir qancha asarlar bag‘ishlagan. Buyuk ipak yo‘li davrida Sharqiy Turkistonda pul muomalasi muammolari bilan E.V. Zaymal shug‘ullangan. Ayrim tadqiqotchilar Buyuk ipak yo‘lida tanga ishlab chiqarish va pul muomalasining rivojlanishini o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lgan davrlarga ajratadilar Birinchi davr Xitoy va Markaziy Osiyo davlatlarining pul tizimlarini o‘z ichiga oladi, ularning tangalari Buyuk Ipak yo‘li bo‘ylab tarqalgan va mahalliy pul muomalasining paydo bo‘lishiga ta‘sir ko‘rsatgan edi. Markaziy Osiyo hududi orqali Xan Xitoyidan G‘arbiy o‘lkaga – Davan (Farg‘ona), So‘g‘d, Xorazm davlatlari va undan Parfiya va Rim imperiyasiga o‘tgan savdo yo‘lida alohida numizmatik topilmalar topilgan. Xan sulolasidan bo‘lgan imperator Vu-di (miloddan avvalgi 146-86) davrida pul islohoti o‘tkazilib, xitoylik “vu-ju” yoki “vu-juqyan” tillarida og‘irligi 5 gram bo‘lgan yangi tangalar chiqarildi. Bir necha asrlar davomida mamlakatning barcha hududlarida ommaviy hunarmandchilik tangalari bozorni vu-ju tangalarining son-sanoqsiz variantlari bilan to‘ldirdi. Tyan-Shanning g‘arbidan vodiya joylashgan Davan davlati bu yo‘lda muhim o‘rin egallagan va tranzit savdosidan katta daromad olgan. Davan saroyiga Xitoy mollari ham, Farg‘onada, shuningdek Oloy va Markaziy Tyan-Shanda tez-tez uchraydigan bronza

Vu-Chju tangalari ham olingan. 1988 yilgacha bo'lgan ma'lumotlarga ko'ra, 42 ta o'xshash tangalar topilgan, chunki tangalar qabristonlarda va asosan bezak sifatida topilganligi sababli, arxeologlar Vu-Chju haqiqiy pul muomalasida ishlatilmagan degan xulosaga kelinadi. Yana bir fikr bor. "Farg'ona (Davn davlati) miloddan avvalgi birinchi asrlarda. - eramizning birinchi asrlarida u boy qishloq xo'jaligi mamlakati bo'lgan va o'z tangasiga ega bo'lmasdan, muomala vositasi sifatida Vu-Chju tangalaridan foydalangan holda Xitoy pul tizimining ta'sir zonasiga kirgan bo'lishi mumkin. Ehtimol, Xitoy tangalari asosida Farg'onada keyinchalik o'ziga xos tanga ishlab chiqarish yo'lga qo'yilgandir. G'arbiy Yevropa arxeologi va sharqshunosi Aurel Shtaynning (1862-1943) Sharqiy Turkistonga qilgan uchta ekspeditsiyasi materiallari qazishmalar paytida yerdan qazib olingan, yer yuzasida yig'ilgan yoki undan sotib olingan bir yarim mingdan ortiq vu-ju tangalari haqida ma'lumot beradi. 2000-yillar boshida O'sh viloyatining Oloy tumanida yashovchi fuqaro o'z bog'idan g'ayrioddiy xazina qazib olgan. Balandligi taxminan 50 sm bo'lgan ko'za suratini shaxsini aniqlash uchun yuborgan topuvchining qarindoshi uning deyarli butunlay markazida kvadrat teshikli bronza tangalar va turli rangdagi tosh munchoqlar bilan to'ldirilganligini aytdi. Xazina do'stlar va tanishlar orasida taqsimlangan, faqat uchta vu-chu tangasi va karnelian va kvartsdan yasalgan ikkita munchoq saqlanib qolgan. Shuni ta'kidlash kerakki, bu olimlar e'tiboriga tushgan Qirg'iziston hududida Vu-Chju tangalari bo'lgan birinchi xazina emas. Parfiya Buyuk Ipak yo'lidagi savdoda ham muhim rol o'ynagan, Xitoy va Rim imperiyasi o'rtasidagi savdoda vositachi sifatidagi foydali rolini saqlab qolgan. Parfiya tangalarining topilmalari 19-asrdan beri qishloq hududlaridan topilgan. Misol uchun Qorako'lda Mitridat IV (milodiy 129-147) draxmi, Qo'qon atrofida esa Orodes I tangasi topilgan. Mitridat III xalqasi 1984 yilda O'sh viloyatida topilgan. Issiqko'lning Usun qarorgohi joylashgan sharqiy qismi Vespasian (69-79), Adrian (118-138) davrida chiqarilgan Rim dinorlari topilmalari, shuningdek Misr Iskandariyasida zarb qilingan tangalar bilan ajralib turuvchi Diokletian (284-305.) tangasi topilgan. Biroq keyingi yillarda Chuy vodiysi hududidan qo'shni Kushonlar saltanatining qudratli davriga oid Rim tangalarining topilmalari ham qayd etilgan. Shunday qilib, birinchi davr Buyuk Ipak yo'lida Rim va Parfiya tangalarining xalqaro valyuta sifatida qo'llanilishi mumkinligi shuningdek, Xitoy tangalarining O'rta Osiyoning sharqiy hududlariga kirib borishi bilan tavsiflanadi. Markaziy Osiyo tarixida Buyuk Ipak yo'li mavjud bo'lgan ikkinchi davr hayotning barcha sohalarida keskin o'zgarishlar davri bo'ldi. Ipak yo'lidagi tashqi savdoga "Attic standarti" bo'yicha zarb qilingan yuqori navli sosoniy draxmalari xizmat ko'rsatgan. Tranzit savdosi ko'p sonli sosoniy zarbxonalari mahsulotlarini O'rta Osiyoning keng hududlariga tarqatdi. Sosoniy tangalari Buyuk Ipak yo'lida xalqaro valyuta rolini o'ynagan. Sosoniy kumushining O'rta Osiyoga va undan keyin Xitoyga kelishining sezilarli darajada oshishi Shahanshoh Peroz (459-484) draxmalari bilan bog'liq. Bu

draxmalarning xazinalari O'zbekiston va Tojikistonda topilgan, hatto Sharqiy Turkistondagi topilmalar orasida bu tangalarning 682 nusxasi qayd etilgan. Shunday qilib, ikkinchi davrda (IV – VII asr o'rtalari) Sosoniy va Vizantiya tangalari Buyuk Ipak yo'liga xizmat qilgan xalqaro pul birligiga aylandi. Sosoniy tangalari topilmalari Buyuk Ipak yo'lining butun markaziy va sharqiy qismi bo'ylab ma'lum. Shu bilan birga, uning shimoliy tarmog'i bo'ylab, sharqqa oltin Vizantiya tangalari kelib, oltin bilan tranzit savdosi ehtiyojlarini qondirdi.

Uchinchi davr Xitoy Tang imperiyasining yuksalishi davriga to'g'ri keladi. 7-asr boshlarida Turk xoqonligi G'arbiy va Sharqqa qulagandan so'ng Xitoyning siyosiy ta'siri kuchayib, tajovuzkor Tang sulolasi (618-907) davrida sezilarli darajada kuchaydi. Fath qilingan yerlarda joylashgan Xitoy garnizonlari metropolga doimiy ravishda odamlar va tovarlar oqimini ta'minladi. Buyuk Ipak yo'li bo'yidagi yerlar Xitoyning bevosita ta'siri ostida bo'ldi Buyuk Ipak yo'lini pul bilan ta'minlashdan tashqari G'arbiy o'lkaning bir qator shaharlarida, shu jumladan G'arbiy Turk xoqonligining poytaxti Suyobda (posyolka) joylashgan Xitoy garnizonlari shaxsiy tarkibiga ham maosh to'lagan. Oq-Beshim, Chuy vodiysi), kamida 648 dan 719 gacha Ushbu turdagi tangalar So'g'dda ham qarzga olingan bo'lib, ular Xitoy qianiga taqlid qilib, ularning tamg'asi va so'g'd afsonasini orqa tomoniga joylashtira boshlagan. Ikkita shunday tangalar Oq-Beshim manzilgohida ishlab chiqarilgan. Xitoy tipidagi tangalar qo'llanilgan Markaziy Osiyoda Tan sulolasining deyarli barcha masalalarini aks ettiruvchi ko'plab topilmalar bo'lgan Xitoy tangalaridan tashqari, Uyg'ur xoqonligining Bokuk xoqon (795-808) nomidan chiqarilgan tangalari ham topilgan. Chet eldan topilgan topilmalar orasida bir tomonida nayza tutgan chavandoz, ikkinchi tomonida yotgan zebu buyvol tasviri tushirilgan noodatiy kumush, milliard va bronza tangalarni alohida qayd etish joiz. 8-asr o'rtalarida Shimoliy Hindiston hududida paydo bo'lgan, dizayni turlicha o'zgartirilgan bu o'ziga xos tipdan turli tangalar zarb qilishda foydalanilgan. VII-VIII asr o'rtalari. - O'rta Osiyoda arab xalifaligi hokimiyatining o'rnatilishi davri. 8-asr o'rtalarida xalifalikda hokimiyat tepasiga kelgan Abbosiylar sulolasi bosib olingan hududlarni boshqarishga mahalliy zodagonlarni jalb qila boshladi. Shunday qilib, O'rta Osiyoda o'z asoschilari nomi bilan atalgan davlatlar vujudga keldi ular o'z tanga dirhamlarini chiqarganlar bu tangalar ipak yo'lida asosiy pul vazifasini o'tgan. Xitoy manbalarida aytilishicha, "Musulmon karvonlari 8-asrdayoq qarluqlar mamlakati bo'ylab Yeniseyning yuqori qismiga, o'tgan". Karvon savdosining mavjudligi Chuy vodiysidagi Somoniylar davrining Axsiket, Buxoro, Hirot, Samarqand, Shosh, Farg'ona va O'zgarda zarb qilingan mis tangalarining ko'plab topilmalaridan dalolat beradi. Shunday qilib, uchinchi davrda Buyuk Ipak yo'lining butun sharqiy va markaziy qismlarida Xitoydan So'g'dgacha bo'lgan davrda muomalada bo'lgan va ilk o'rta asrlar markaziy davlatlarining ko'pgina pul tizimlariga katta ta'sir ko'rsatgan bronza tan tangasi pul rolini o'ynadi. Arab xalifaligining tashkil

topishi va unga O'rta Osiyo yerlarining qo'shilishi bilan qimmatbaho metallardan yasalgan sasoniy va Vizantiya tangalari oqimi musulmon davlatlarining dirham va dinorlari bilan almashtirildi.

To'rtinchi davr. Qoraxoniylar sulolasi (991-1211) hukmronligining birinchi o'n yilliklarida poytaxt Balasag'un yoki Quz-O'rdu (hozirgi Burana o'rni) bilan tovar-pul munosabatlarining jadal gullab-yashnashi bozorni yuqori navli kumush tangalar bilan to'ldirdi. Ular katta hududda - Yorkand va Qashqardan Chag'oniyon va Buxorogacha bo'lgan ko'plab zarbxonalar tomonidan chiqarilgan. Qoraxoniylar davlatining somoniylardan qarzga olingan pul tizimining asosini kumush dirham tashkil etgan. Ammo 11-asrning birinchi choragida boshlangan "kumush inqirozi" tangalardagi kumush foizining pasayishiga olib keldi. Asr o'rtalariga kelib tangalar, garchi ular dirham deb ataladigan bo'lsa-da, qiymati past bo'lgan mis-qo'rg'oshin qotishmasidan yoki hatto kumushlangan yuzasi bo'lgan misdan zarb qilingan. 1129-1130 yillarda Qoraxitoylarning (qoraxitoylar) tungus-manchjur qabilalari Tyan-Shan viloyatiga ko'chib o'tib, Balasagunni yangi Si Lyao (G'arbiy Liao) davlatining poytaxti qilib tanladilar va qoraxoniylarni o'z irmoqlariga aylantirdilar. Gurxonlar (Xitan boshliqlari) o'zlari bosib olgan hududlarning ichki ishlariga aralashmay, har bir xonadondan bir tilla tanga hisobiga o'lpon yig'ish bilan cheklanib qolishgan. Oltin dinorlar va ularning parchalari muomalada bo'lishda davom etdi. 2013 yilda Burana aholi punkti hududidan Xitoyda hukmronlik qilgan Jurchen Jin sulolasining 1161-1190 yillardagi Dading tonbaoning 20 tanga xazinasi topilgan. U bilan birga zargarlik buyumlarini yasash uchun ikkita qolip ko'tarildi. Barcha tangalar bir xil turdagi, yomon quyma va kattaroq og'irlikda bo'lib, ular mahalliy ishlab chiqarilgan degan taxminlarga sabab bo'ldi. Balasagunda ularni muomalaga kiritish maqsadida Dading tonbao tangalarini ishlab chiqarish dargumon. Mo'g'ullar imperiyasining tashkil topishi bilan Osiyodan Yevropaga yangi karvon yo'li tortildi - Olmaliq, O'tror va undan keyin Uralga. XIV asrda. Yevropa savdogarlari va diplomatlari hamon bu yo'ldan faol foydalanishgan.

Xulosa: Biroq quruqlikdagi karvon yo'llari jahon savdosi uchun o'zining yetakchi ahamiyatini asta-sekin yo'qotmoqda. Buyuk Ipak yo'li o'n besh asrdan ko'proq vaqt davomida o'zining tarixiy rolini o'ynab, turli davlatlarni bir-biriga bog'lab, nafaqat tovar aylanmasi va madaniyatlarning o'zaro kirib borishiga, balki ushbu yo'nalish bo'ylab tovar-pul munosabatlarining sezilarli darajada tarqalishiga ham yordam berdi. Aytilganlardan umumiy xulosa chiqarishimiz mumkin: Markaziy Osiyo hududidan topilgan "xorijiy" tangalarni o'rganish Buyuk ipak yo'li haqidagi dunyo bilimlariga qo'shilgan salmoqli hissadir.

Foydalanilgan Adabiyotlar

1. Babayarov G.B. Choch vohasidagi qadimgi turkiy tangalar (eramizning VI-VIII asrlari). Toshkent: tahrir. nomidagi O‘zbekiston Milliy kutubxonasi. Alisher Navoiy, 2007. 120 b.
2. Bartold V.V. O‘rta Osiyo turk xalqlari tarixidan o‘n ikki ma’ruza // To‘plam asarlar. T. V. M.: “Fan”, 1968. S. 19-192
3. Bernshtam A.N. Katta Chuy kanali materiallari asosida Shimoliy Qirg‘izistonning tarixiy va madaniy o‘tmishi // Qirg‘iziston va Qirg‘iziston arxeologiyasi va tarixi bo‘yicha tanlangan asarlar. 2 jildda. T. 1. Bishkek, 1997. 140-173-betlar.
4. Bichurin N.Ya. (Iakinf). O‘rta Osiyoda qadimgi davrlarda yashagan xalqlar haqida ma’lumotlar to‘plami / Tahrir, kirish. maqola, sharh. A.N. Bernshtam va N.V. Kuehner. T. II. M.-L.: SSSR Fanlar akademiyasi nomidagi Etnografiya instituti. Miklouho-Maclay, 1950. 334 b.
5. Gorbunova N.G. Ivochkina N.V. Farg‘ona qabristonlaridan vu-shu tangalari // Davlat Ermitajining hisobotlari. L.: “Iskusstvo”, 1988. 45-50-betlar.
6. Davidovich E.A. Somoniyar davrida Transoksiyada pul muomalasi // SH. T.VI. M.: “Nauka”, 1966. 103-134-betlar.
7. Ivochkina N.V. Birinchi Sharqiy Turkiston ekspeditsiyasi tangalari S.F. Oldenburg // Hindiston va Uzoq Sharq mamlakatlari madaniyati va san’ati. L.: «Avrora», 1975. 27-38-betlar.
8. Zeymal E.V. Tojikistonning qadimiy tangalari. Dushanbe: “Donish”, 1983. 342 b.
9. Zeymal E.V. Sharqiy Turkistonda pul muomalasi // Sharqiy Turkiston qadimgi va ilk davrlarda: Iqtisodiyot, moddiy madaniyat / Ed. akad. B. A. Litvinskiy. M.: “Sharq adabiyoti”, 1995. 430-472-betlar.
10. Kamishev A.M. Qirg‘izistondan Xitoy tangalari // O‘rta Osiyo numizmatikasi. jild. IV. Toshkent, 1999. 57-65-betlar.
11. Kamishev A.M. Buyuk Ipak yo‘lidagi tangalar va ularning Semirechyeda pul munosabatlarining paydo bo‘lishiga ta’siri // Xalqaro ilmiy konferensiya materiallari. (Bishkek, 2001 yil 26-27 sentyabr). Bishkek, 2002. 58-65-betlar.
12. Kamishev A.M. Erta o‘rta asrlarga oid Semirechye tangalar majmuasi. Bishkek, 2002. 145 b.
13. Masson M.E. O‘rta Osiyoda 1930 va 1931 yillarda ro‘yxatga olingan tanga topilmalari. // Uzkomstaris materiallari. jild. 5. Toshkent, 1933. 18 b.
14. Masson M.E. Numizmatik ma’lumotlarga ko‘ra Vizantiya va O‘rta Osiyo o‘rtasidagi munosabatlar masalasiga // O‘rta Osiyo Davlat universiteti materiallari. jild. XXIII. Toshkent, 1951. B. 91-104
15. Petrov P.N., Kamyshev A.M. Qirg‘izistondagi Jochid tangalarining topilmalari // NZO. 2013. No 3. B. 61-67.
16. Rtveladze E.V. Buyuk Ipak yo‘li. Entsiklopediya. Toshkent: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi”, 1999. 280 b.
17. Fedorov M.N. Rim mis tangasi topilmalari // Issiqko‘l viloyatining arxeologik yodgorliklari. Frunze: “Ilim”, 1975. 83-86-betlar.
18. Fedorov M.N. Numizmatik manbalar // Qirg‘iziston manbashunosligi (antik davrdan 19-asrgacha). Bishkek: “Ilim”, 1996. 274-283-betlar.